

Danuta Guzal-Dec

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Katedra Ekonomii i Zarządzania, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska; e-mail: danuta_guzal-dec@wp.pl

MOŻLIWOŚCI WDRAŻANIA KONCEPCJI NEOENDOGENICZNEGO ROZWOJU WOBEC PROBLEMÓW ROZWOJOWYCH OBSZARÓW PRZYRODNICZO CENNYCH WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO¹

Streszczenie: Celem artykułu jest określenie możliwości wdrażania neoendogenicznego zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego. Autorka przeanalizowała literaturę przedmiotu, dokumenty strategii rozwoju lokalnego oraz wyniki badań przeprowadzonych w 2013 r. na terenie województwa lubelskiego w 30 gminach z grupy o najwyższej cenności ekologicznej. Na podstawie ankiet 383 radnych (86% ogółu) autorka wykazała, że przy napiętrzeniu się wielu poważnych problemów rozwoju zrównoważonego, takich jak niedostatki w zakresie infrastruktury ochrony środowiska czy niedostatecznie wykorzystany potencjał (gospodarczy) obszarów chronionych, trudne jest wdrażanie rozwoju neoendogenicznego – tylko 13% badanych radnych uzależniało możliwości rozwoju od korzystnego sprzężenia uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych.

Słowa kluczowe: rozwój neoendogeniczny, obszar przyrodniczo cenny, województwo lubelskie.

THE FEASIBILITY OF IMPLEMENTING THE CONCEPT OF NEO-ENDOGENOUS DEVELOPMENT AS A RESPONSE TO DEVELOPMENT PROBLEMS OF VALUABLE NATURAL AREAS OF THE LUBLIN VOIVODSHIP

The purpose of this paper is to determine whether it is feasible to ensure neo-endogenous sustainable development of valuable natural areas of the Lublin voivodship. In order to do that, the author analyzed the literature and documents on local development strategies, and the results of research carried out in 2013 in the Lublin voivodship, in 30 communes with the greatest natural value. As part of the study, she conducted a survey among 383 councillors – 86% of the total. The author shows that due to accumulation of many serious problems of sustainable development, such as deficiencies in environmental infrastructure, or underutilized (economic) potential of protected areas, it is difficult to implement neo-endogenous development – only 13% of the councillors said opportunities for development depended on a favourable arrangement of external and internal conditions.

Keywords: *neo-endogenous* development, valuable natural area, the Lublin voivodship.

---

¹ Artykuł przygotowano w ramach projektu badawczego nr 2011/01/D/HS4/03927 „Ekologiczne uwarunkowania i czynniki rozwoju funkcji gospodarczych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego”, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Możliwości wdrażania rozwoju obszarów przyrodniczo cennych determinowane są z jednej strony przez prorozwojowe zasoby i walory środowiska, z drugiej przez ekologiczne ograniczenia. Z uwagi na niekorzystne globalne i lokalne zmiany środowiskowe, rosnące problemy i zagrożenia ekosystemów rozwój obszarów przyrodniczo cennych musi być rozwojem zrównoważonym. W praktyce kreowanie zrównoważonego rozwoju na poziomie gminy nie jest procesem łatwym. Problemy pojawiają się na styku różnych płaszczyzn rozwoju lokalnego, a zwłaszcza sfery ekologii i sfery rozwoju infrastruktury. Szczególnie trudne, w kontekście poszukiwania właściwych koncepcji i przyjęcia określonych działań praktycznych, jest kreowanie rozwoju na obszarach przyrodniczo cennych w regionach peryferyjnych. Nasuwa się zatem pytanie: czy możliwe jest wdrażanie neoendogenicznej koncepcji rozwoju obszarów przyrodniczo cennych województwa lubelskiego? Celem ogólnym artykułu jest udzielenie odpowiedzi na to pytanie. Cele szczegółowe sformułowano następująco:

- identyfikacja problemów zrównoważonego rozwoju w sferze społecznej, gospodarczej i środowiskowej;
- określenie charakteru oddziaływania uwarunkowania rozwoju, jakim jest występowanie obszarów chronionych, na rozwój lokalny badanych gmin w województwie lubelskim;
- określenie możliwości wdrażania rozwoju neoendogenicznego na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego dostrzeganych przez władze samorządowe.

Material i metodyka badań

Realizacji przyjętego w pracy celu służyła analiza literatury przedmiotu w zakresie problematyki rozwoju lokalnego na obszarach wiejskich przyrodniczo cennych w regionie peryferyjnym oraz analiza wyników badań przeprowadzonych w 2013 r. w województwie lubelskim. Teren badania stanowiło 30 gmin² z grupy o najwyższej cennie ekologicznej w województwie lubelskim według opracowanego przez autorkę wskaźnika Dec w ramach badania cennie ekologicznej gmin wiejskich i miejsko-wiejskich tegoż województwa. Koncepcyjne podstawy dla skonstruowania zestawu wskaźników cennie ekologicznej wyznaczył model presja–stan–reakcja, oparty na trójpodziale według kryteriów przyczynowo-skutkowych. Za Tomaszem Bajerowskim ocenę cennie ekologicznej gmin wiejskich autorka uzależniła od trzech następujących parametrów (Suchta 1997, s. 75–90):

- „mocy ekologicznej” formy użytkowania,
- zanieczyszczenia środowiska i stopnia zdegradowania poszczególnych jego elementów,

---

² Grupa 30 jednostek samorządowych wylonionych w przywoływanych badaniach to: Adamów (zamojski), Dębowa Kłoda, Dzwola, Janowiec, Janów Lubelski, Janów Podlaski, Józefów, Kazimierz Dolny, Konstantynów, Krasnobród, Kraśniczyn, Lubycza Królewska, Łabunie, Łukowa, Modliborzyce, Obsza, Rossosz, Skierbieszów, Sławatycze, Sosnowica, Stary Zamość, Stężyca, Susiec, Tarnawatka, Tomaszów Lubelski, Urszulin, Wąwolnica, Wilków, Włodawa, Zwierzyniec.

- stopnia zachowania naturalnych elementów środowiska (procedura opisana szczegółowo w: Guzal-Dec 2013).

W ramach badań zrealizowanych w 2013 r. przeprowadzono ankietę wśród 383 radnych – stanowiących 86% ogółu. Źródło informacji o występujących w gminach problemach rozwoju stanowiły analizy SWOT gminnych strategii rozwoju. Wszystkie poddane analizie dokumenty strategii były w momencie badania aktualnie obowiązujące – horyzont czasowy obejmował lata 2007–2020. Wskazane w strategiach problemy rozwoju zostały zweryfikowane w oparciu o zaktualizowane w 20 gminach dokumenty strategii rozwoju lokalnego. W wypadku pozostałych gmin dokonano weryfikacji aktualności występujących problemów rozwojowych na podstawie informacji pozyskanych w urzędach gmin w trakcie przeprowadzonych badań.

Rozwój lokalny na obszarach wiejskich przyrodniczo cennych w regionie peryferyjnym

Rozwój lokalny to proces bardzo złożony. Na jego kierunek ma wpływ zarówno wiele podmiotów znajdujących się na danym terytorium, jak również liczne inne czynniki. Złożoność procesu ma swoje odbicie w różnorodności definicji, które są mniej czy bardziej kompleksowe i identyfikują najczęściej podmiot, przedmiot, cel czy charakterystyki samego procesu oraz jego terytorialne umiejscowienie. W definicjach akcentuje się, że owa złożoność wynika z systemowego charakteru jednostek terytorialnych, na których ten proces przebiega. Wspólnym mianownikiem wzmiankowanych definicji jest zawsze podkreślenie dynamicznego charakteru pojęcia oraz częste akcentowanie/wyróżnianie władz lokalnych jako kreatora procesu.

Jedną z najczęściej podawanych w literaturze jest definicja Ryszarda Broła:

rozwój lokalny to zharmonizowane i systematyczne działanie społeczności, władzy publicznej oraz pozostałych podmiotów funkcjonujących w danej jednostce terytorialnej, zmierzające do kreowania nowych i poprawy istniejących walorów użytkowych w danej jednostce terytorialnej, tworzenia korzystnych warunków dla gospodarki oraz zapewnienia ładu przestrzennego i ekologicznego (Broł 1998, s. 11–14).

Zdaniem M. Adamowicza rozwój lokalny jest

wynikiem aktywności lokalnych podmiotów gospodarczych wykorzystujących dostępne im wewnętrzne i zewnętrzne zasoby do prowadzenia procesów produkcji towarów i usług, z którymi powiązane są procesy wymiany i konsumpcji. Przebieg tych podstawowych procesów ekonomicznych kształtowany jest przez ogólny system ekonomiczno-społeczny, politykę społeczno-gospodarczą kraju, politykę regionalną oraz lokalną politykę rozwoju prowadzoną przez władze lokalne (Adamowicz 2003, s. 11).

Rozwój lokalny jest pochodną szerokiego spektrum uwarunkowań, które można przyporządkować do dwóch grup: uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych. Należy podkreślić, że obydwie te grupy są niezbędne, by nastąpić mogły pozytywne przemiany strukturalne, społeczno-gospodarcze, infrastrukturalne oraz przestrzenne. Układ lokalny nieposiadający wystarczającego potencjału własne-

go nie zawsze potrafi w pełni wykorzystać istniejące uwarunkowania zewnętrzne, w tym głównie środki finansowe. Oczywiście każde wsparcie zewnętrzne jest pożądane, szczególnie w gminach wiejskich, i przyczynia się do rozwoju lokalnego, jednakże w gminach o mniejszym potencjale wewnętrznym efektywność wykorzystania czynników zewnętrznych będzie niższa niż w jednostkach o bardziej rozbudowanych zasobach endogenicznych (Czapiewski 2010, s. 103–104). Wysoki poziom potencjału własnego wpływa dodatnio na tworzenie korzystnych warunków życia mieszkańców, a endogeniczna aktywność może spowodować samopodtrzymywalny rozwój społeczny i gospodarczy (Sobala-Gwosdz 2005). Oddziaływanie czynników zewnętrznych na rozwój lokalny w głównej mierze zależy od aktywności samego układu lokalnego i w wypadku zaistnienia korzystnego finansowo-inwestycyjnego impulsu zewnętrznego jego racjonalne wykorzystanie i efekty rozwojowe zależą od kapitału endogenego (Gorzela 2008).

Praktyka życia gospodarczego pokazuje, że mechanizm wolnorynkowy nie sprawdza się jako czynnik pobudzający wzrost gospodarczy regionów zapóźnionych w rozwoju. W gospodarce następuje koncentracja czynników wytwórczych w określonej geograficznie przestrzeni, co z kolei powoduje deprecjację i ubożenie regionów charakteryzujących się odpływem czynników produkcji bądź nieefektywnym ich wykorzystaniem (Ślowska-Hełpa 2013, s. 129–130). Rozwój tego typu regionów związany jest z interwencją władz publicznych, które poprzez realizację określonych polityk powinny stymulować pobudzanie endogenicznego potencjału każdego obszaru. Christopher Ray wskazuje na następujące aspekty podejścia endogenicznego w analizie rozwoju obszarów wiejskich (Ray 1999, s. 530):

- orientacja terytorialna (w opozycji do sektorowej),
- wykorzystanie lokalnych zasobów,
- lokalna kontekstualizacja oparta na partycypacji mieszkańców w sferze publicznej.

Podejście neoendogeniczne jest zmodyfikowaną wersją podejścia endogenicznego, którego zwolennicy podkreślają, że rozwój lokalny powinien opierać się na czynnikach wewnętrznych, specyficznych dla danego obszaru oraz na potencjale i zasobach wykorzystywanych przez społeczność lokalną. Ma ono wymiar terytorialny, gdyż bazuje na specyficznych cechach danego regionu. Unikalne cechy charakterystyczne dla danego obszaru, takie jak: klimat, środowisko, krajobraz czy też społeczny, kulturowy, ludzki i intelektualny kapitał, stanowią podstawę zrównoważonego i trwałego rozwoju (Shucksmith 2010, s. 3).

Koncepcja neoendogenicznego rozwoju obszarów wiejskich akcentuje silną zależność między uwarunkowaniami wewnętrznymi i zewnętrznymi (Ray 1997; Klekotko 2005; Adamski et al. 2007). Zakłada ona poszukiwanie i wykorzystywanie wszystkich możliwych zasobów lokalnych w celu jak największej absorpcji potencjalnych czynników zewnętrznych, co z kolei ma umożliwić pomnażanie zasobów własnych. Czynniki te nie mają zastępować ani narzucać ścieżek rozwojowych poszczególnym obszarom, lecz wspomagać procesy oddolne (Adamski 2008, s. 87–101). Koncepcja rozwoju neoendogenicznego opiera się więc na równowadze pomiędzy wykorzystaniem zasobów danego obszaru

a środkami pozyskiwanymi ze źródeł zewnętrznych i stanowi pewnego rodzaju kompromis między strategiami (teoriami) rozwoju egzo- i endogenicznego (Adamski et al. 2007). Rozwój lokalny oparty na endogenicznych czynnikach nie jest zatem systemem zamkniętym, gdyż w większości przypadków posiada powiązania zewnętrzne. Ważne jest jednak, by rozwój danego obszaru był kształtowany przez podmioty działające na tym terytorium (Garofoli 1992, s. 1–13).

Szczególnie trudne, w kontekście poszukiwania właściwych koncepcji i przyjęcia określonych działań praktycznych, jest kreowanie i kierowanie rozwoju na obszarach wiejskich w regionach peryferyjnych.

Autorzy koncepcji egzogenicznego rozwoju regionów peryferyjnych podkreślają, że nie można zainicjować rozwoju peryferiów, opierając się jedynie na ich wewnętrznym potencjale, który jest niewystarczający i najczęściej głęboko uśpiony. Oznacza to konieczność sięgnięcia po inwestycje zewnętrzne – publiczne lub prywatne, a także transfer zewnętrznych doświadczeń i instytucji. Zwolennicy podejścia endogenicznego uznają natomiast, że zainicjowanie tego typu procesów przede wszystkim w oparciu o czynniki wewnątrzregionalne pozwala na trwałe, samodzielny i długookresowy rozwój. Rozwój endogeniczny stanowi więc szansę uniknięcia przez peryferie rozwoju zależnego od centrów krajowych, a więc opartego np. na transferze inwestycji o charakterze socjalnym i politycznym (Grosse 2007, s. 127–133).

W wypadku regionów peryferyjnych – z uwagi na słabość ich wewnętrznych cech gospodarczych i społecznych – szczególnie trudno jest zainicjować procesy akumulacji kapitału, wiedzy i innowacji, a także akumulacji kapitału społecznego i instytucjonalnego. Ciężko jest również zmienić tradycyjne ścieżki rozwoju (Hassink 2005, s. 521–535). Pomimo to uznaje się, że należy także w tym wypadku odnosić się do wewnętrznego potencjału rozwojowego tych obszarów i budować strategie odnoszące się właśnie do pobudzania wewnętrznych procesów rozwojowych, bazujących na występujących na danym obszarze zasobach (Barquero 2006).

Obszar przyrodniczo cenny to teren, na którym występuje organizm, gatunek lub zespół organizmów czy też nieożywiony twór, całe siedlisko, ekosystem, jak i krajobraz, wyróżnione ze względu na ich rzadkość, typowość, użyteczność, symboliczność, walor estetyczny itd. (Ryszkowski 1984, s. 17–44). Na obszarach przyrodniczo cennych występuje znaczący potencjał rozwojowy – potencjał środowiska przyrodniczego. Potencjał ten – unikatowe zasoby i cechy środowiska – może zostać wykorzystany do świadczenia na rzecz społeczeństwa i gospodarki wielu usług. Według klasyfikacji Millennium Ecosystem Assessment do usług społeczno-gospodarczych środowiska zaliczyć można usługi zasobowe: żywność, włókna, paliwo, zasoby genetyczne, substancje lecznicze, zasoby zdobnicze i świeżą wodę oraz usługi kulturowe: wpływ na różnorodność kulturową, wartości religijne i duchowe, wartości edukacyjne, inspirację twórczą, wartości estetyczne, wpływ na relacje społeczne, poczucie przynależności, wartości dziedzictwa kulturowego oraz wypoczynek i turystykę przyrodniczą (Dobrzańska 2007).

Działalność gospodarcza na obszarach cennych przyrodniczo powinna opierać się przede wszystkim na ekologizacji istniejących form gospodarki lokalnej oraz rozwoju nowych, sprzyjających środowisku przyrodniczemu rozwiązań, takich jak np. turystyka ekologiczna, rolnictwo ekologiczne i produkcja zdrowej żywności. Należy pamiętać jednakże o tym, aby dostosować strukturę i intensywność działania danej dziedziny gospodarki do kryteriów wynikających z walorów środowiska przyrodniczego (Czaja, Becla 2007).

W obliczu niekorzystnych globalnych i lokalnych zmian środowiskowych, rodzących problemów i zagrożeń ekosystemów poszukuje się nowych rozwiązań i idei, które pozwolą na zachowanie środowiska naturalnego i czerpanie korzyści z jego zasobów. Odpowiedzią na te poszukiwania jest zrównoważony rozwój jako koncepcja i zbiór praktycznych działań integrujących wysiłki w sferze politycznej, społecznej, ekonomicznej na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego, który osiągnięty będzie bez szkody dla środowiska przyrodniczego i trwałości zachodzących w nim procesów (Kusterka 2005, s. 92).

Możliwości wdrażania zrównoważonego rozwoju uwzględniają z jednej strony prorozwojowe zasoby i walory środowiska, a z drugiej – ekologiczne ograniczenia. Proces gospodarowania, w którym środowisko odgrywa główną rolę, nie powinien prowadzić do uszczuplenia potencjału środowiskowego. Zatem budując określone strategie, należy uwzględnić ewentualne kolizje z wymogami zachowania odpowiedniego stanu strukturalnego i funkcjonalnego środowiska.

Zrównoważony rozwój wyraża się w integrowaniu wszystkich dziedzin życia społeczno-gospodarczego. Zapewnienie warunków do zrównoważonego rozwoju w skali gmin jest zobowiązaniem wynikającym bezpośrednio z Konstytucji RP. W praktyce kreowanie zrównoważonego rozwoju na poziomie gminy nie jest procesem łatwym. Zrównoważony rozwój nie oznacza możliwości zastosowania jednego wzorca rozwoju lokalnego, dającego się zastosować we wszystkich gminach. Układ proporcji rozwoju gospodarczego i rozwoju ekosystemów kształtuje się indywidualnie dla każdej gminy i wynika z wielu zmiennych charakterystycznych dla danego obszaru (Sztando 2007, s. 446–454):

- walorów środowiskowych,
- źródeł i stopnia zanieczyszczenia środowiska,
- możliwości ograniczania zanieczyszczeń lokalnych i przywracania walorów utraconych,
- warunków życia społeczności lokalnej,
- gospodarczych i środowiskowych konsekwencji strategii rozwoju lokalnego,
- ładu przestrzennego w gminie.

Problemy zrównoważonego rozwoju na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego

Pod względem walorów przyrodniczych i krajobrazowych Lubelszczyzna należy do najbardziej interesujących regionów w Polsce. Cechuje ją występowanie zarówno obszarów poddanych w przeszłości intensywnej presji człowieka, która spowodowała nieodwracalne zmiany w funkcjonowaniu ekosystemów, lecz

także obszarów, na których przyroda i krajobraz zachowały naturalny charakter. Bogate zasoby środowiska naturalnego Lubelszczyzny należy postrzegać w kategoriach kapitału ekologicznego pozostającego w dyspozycji społeczności lokalnych (*Strategia rozwoju...* 2013, s. 15).

Województwo lubelskie jest – w ujęciu statystycznym – najsłabiej rozwiniętym regionem Polski. Wykazuje cechy regionu stagnacyjnego, pozbawionego zarówno wielkich miast o rozwiniętych funkcjach metropolitalnych, jak i atrakcyjnego przemysłu, który znalazłby się w orbicie zainteresowania kapitału zewnętrznego (głównie zagranicznego). Charakteryzuje je „syndrom niedostatecznego rozwoju”, w skład którego wchodzi: niski poziom wykształcenia i wykwalifikowania kadr, niska produktywność, relatywny niedorozwój infrastruktury, ograniczający dostępność transportową i teleinformatyczną, niska jakość nauczania i niski poziom samoorganizacji społecznej, niska innowacyjność (*Strategia rozwoju...* 2013, s. 1–3).

Identyfikacji problemów rozwoju lokalnego na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego dokonano na podstawie analizy dokumentów lokalnych strategii rozwoju 30 gmin z grupy gmin charakteryzujących się najwyższym poziomem wskaźnika cenności ekologicznej (Guzal-Dec 2013). Szczegółowe problemy zrównoważonego rozwoju badanych gmin w sferze społecznej, gospodarczej i środowiskowej wyodrębniono na podstawie analiz SWOT. Autorka przedstawiła te problemy, które wskazywano przynajmniej w dwóch z 30 badanych gmin. Problemy sfery społecznej obrazuje tabela 1.

Tab. 1. Problemy zrównoważonego rozwoju w sferze społecznej wskazane jako słabe strony w analizach SWOT strategii rozwoju badanych gmin

Problemy rozwoju – sfera społeczna	Wskazanie w gminach
Duże bezrobocie	Dębowa Kłoda, Janowiec, Józefów, Łabunie, Modliborzyce, Obsza, Sławatycze, Sosnowica, Stary Zamość, Susiec, Wilków
Duży udział ludzi biednych (duże potrzeby finansowania świadczeń społecznych)	Janów Podlaski, Józefów, Stary Zamość, Susiec, Tomaszów Lubelski, Urszulin
Emigracja młodzieży	Dębowa Kłoda, Konstantynów, Łabunie, Skierbieszów, Stary Zamość, Susiec, Zwierzyniec
Niski poziom wykształcenia	Lubycza Królewska, Skierbieszów, Stary Zamość
Brak silnych organizacji pozarządowych/niski poziom kapitału społecznego	Skierbieszów, Sosnowica, Stary Zamość, Wilków
Brak zrzeszania się rolników w grupy producenckie	Janowiec, Łabunie, Sosnowica, Urszulin
Niedostatecznie rozwinięta infrastruktura sportowo-rekreacyjna i kulturalna	Janowiec, Janów Lubelski, Janów Podlaski, Józefów, Kazimierz Dolny, Krasnobród, Kraśniczyn, Lubycza Królewska, Łukowa, Obsza, Sławatycze, Sosnowica, Stary Zamość, Susiec, Tarnawatka, Urszulin, Wąwolnica, Włodawa, Zwierzyniec

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów lokalnych strategii rozwoju.

W ramach społecznej sfery rozwoju najczęściej wskazywanymi problemami były: bezrobocie i ubóstwo, emigracja młodzieży oraz niedostatek infrastruktury społecznej, która umożliwiałaby rozwój kulturalny mieszkańców oraz rozwój więzi społecznych. Wskazywane były także problemy ujawniające ułomność w tworzeniu kapitału społecznego tych obszarów, takie jak brak silnych organizacji pozarządowych czy trudności w zrzeszaniu się rolników.

Szczegółowe problemy sfery gospodarczej ukazuje tabela 2.

Tab. 2. Problemy zrównoważonego rozwoju w sferze gospodarczej wskazane jako słabe strony w analizach SWOT strategii rozwoju badanych gmin

Problemy rozwoju – sfera gospodarki	Wskazanie w gminach
Zły stan dróg	Janowiec, Janów Lubelski, Józefów, Konstantynów, Krasnobród, Lubycza Królewska, Łukowa, Modliborzyce, Obsza, Stary Zamość, Tomaszów Lubelski, Urszulin, Wąwolnica, Wilków, Włodawa, Zwierzyniec
Brak gazyfikacji gminy	Dębowa Kłoda, Janowiec, Lubycza, Łukowa, Obsza, Wilków
Brak nowych inwestorów z zewnątrz	Lubycza, Modliborzyce, Stary Zamość, Tomaszów, Wilków
Ograniczone zasoby kapitałowe lokalnych podmiotów gospodarczych	Janowiec, Janów Lubelski, Janów Podlaski, Łukowa, Obsza, Skierbieszów, Sławatycze, Sosnowica, Wilków
Brak większych przedsiębiorstw zasilających podatkowo gminę	Janowiec, Kazimierz Dolny, Konstantynów, Tomaszów Lubelski, Urszulin
Mała liczba podmiotów gospodarczych	Konstantynów, Krasnobród, Obsza, Urszulin, Wilków
Brak wydzielonych uzbrojonych terenów inwestycyjnych/ nieuporządkowane zagospodarowanie przestrzenne gminy	Obsza, Sosnowica, Susiec, Wilków
Brak bezpośredniego dostępu do doradztwa i instytucji otoczenia biznesu	Stary Zamość, Susiec
Niedostateczne wykorzystanie zasobów naturalnych i kulturowych gminy	Janów Lubelski, Kazimierz Dolny, Susiec
Brak infrastruktury turystycznej/słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna (baza noclegowa)/zły standard infrastruktury turystycznej, zbyt mało ścieżek rowerowych	Dębowa Kłoda, Janowiec, Janów Lubelski, Józefów, Kazimierz Dolny, Konstantynów, Kraśniczyn, Lubycza Królewska, Łabunie, Łukowa, Obsza, Skierbieszów, Sławatycze, Stary Zamość, Susiec, Tomaszów Lubelski, Urszulin, Wąwolnica, Wilków, Zwierzyniec
Brak wizji, strategii rozwoju turystyki/ brak odpowiedniej promocji walorów gminy/brak identyfikacji wizualnej	Dębowa Kłoda, Kazimierz Dolny, Łabunie, Sosnowica, Stary Zamość, Tomaszów Lubelski, Wąwolnica, Wilków, Włodawa

Tab. 2 – cd.

Problemy rozwoju – sfera gospodarki	Wskazanie w gminach
Zły stan techniczny obiektów zabytkowych/brak środków na rewitalizację/niedostatek środków finansowych pozwalających na remont obiektów zabytkowych	Janów Lubelski, Kazimierz Dolny, Krasnobród, Obsza, Sosnowica, Stary Zamość, Tomaszów Lubelski
Niekorzystne naturalne warunki dla rozwoju rolnictwa (słabe gleby, niekorzystny klimat)	Józefów, Konstantynów, Krasnobród, Łukowa, Sosnowica, Urszulin, Zwierzyniec
Rozdrobnienie gospodarstw (nierozwojowych)	Janowiec, Janów Lubelski, Janów Podlaski, Józefów, Krasnobród, Łabunie, Łukowa, Skierbieszów, Sławatycze, Stary Zamość, Urszulin, Wilków, Zwierzyniec
Wielokierunkowość produkcji rolniczej, brak gospodarstw specjalistycznych	Łabunie, Łukowa, Zwierzyniec
Niska wydajność produkcji roślinnej i zwierzęcej/niska towarowość	Krasnobród, Łukowa, Skierbieszów, Susiec
Brak przetwórstwa rolno-spożywczego	Konstantynów, Łukowa, Modliborzyce, Stary Zamość
Brak zatrudnienia w przemyśle	Łabunie, Sławatycze, Urszulin

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów lokalnych strategii rozwoju.

Tab. 3. Problemy zrównoważonego rozwoju w sferze środowiskowej wskazane jako słabe strony w analizach SWOT strategii rozwoju badanych gmin

Problemy rozwoju – sfera środowiska naturalnego	Wskazanie w gminach
Duże potrzeby uporządkowania infrastruktury ochrony środowiska/ brak sieci kanalizacyjnej/ niedostateczny rozwój sieci	Dębowa Kłoda, Janowiec, Janów Lubelski, Janów Podlaski, Józefów, Konstantynów, Krasnobród, Lubycza Królewska, Łabunie, Łukowa, Modliborzyce, Obsza, Sosnowica, Stary Zamość, Susiec, Urszulin, Wąwolnica, Wilków, Włodawa, Zwierzyniec
Niedostatecznie rozwinięta gospodarka odpadami	Kazimierz, Sosnowica, Wąwolnica
Niski poziom świadomości ekologicznej mieszkańców/ niewystarczająca edukacja ekologiczna społeczeństwa	Janowiec, Janów Podlaski, Kazimierz Dolny, Skierbieszów, Stary Zamość, Tomaszów Lubelski, Wąwolnica, Wilków
Kotłownie i paleniska domowe opalane przede wszystkim węglem	Kazimierz Dolny, Łukowa
Dziki wysypiska lasach, zaśmiecanie terenu gminy, w tym terenów szczególnie atrakcyjnych	Janowiec, Janów Lubelski, Kazimierz Dolny, Wilków
Zanieczyszczenie wód	Janowiec, Kazimierz, Sosnowica, Wilków
Utrudnienia związane z prowadzeniem inwestycji wynikające z położenia w strefie konserwatorskiej	Dębowa Kłoda, Janowiec, Kazimierz Dolny, Susiec, Wilków

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów lokalnych strategii rozwoju.

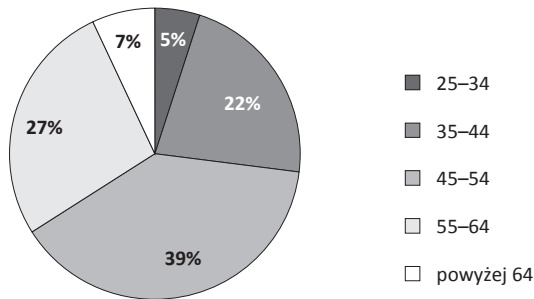
Wśród problemów sfery gospodarczej rozwoju wskazywane były niedostatki w wyposażeniu w infrastrukturę techniczną, w tym zwłaszcza służącą rozwojowi turystyki. Dostrzegano także ograniczenia rozwoju rolnictwa wynikające z niekorzystnych warunków naturalnych oraz rozdrobnienia agrarnego. Zwracano również uwagę na niekorzystną strukturę lokalnych przedsiębiorstw z dominacją małych podmiotów o ograniczonych zasobach kapitałowych.

W tabeli 3 przedstawiono problemy rozwoju związane z potrzebą zachowania w dobrym stanie środowiska naturalnego.

W ramach analizowanej grupy problemów podkreślano przede wszystkim problemy rozwoju infrastruktury ochrony środowiska, w tym zwłaszcza sieci kanalizacyjnej. Problematiczny był także niski poziom świadomości ekologicznej oraz zaśmiecanie przez mieszkańców i turystów atrakcyjnych przyrodniczo terenów.

Charakterystyka próby badawczej

W badaniu wzięło udział 383 radnych, w tym 293 mężczyzn – 76 % ogółu i 90 kobiet – 24% ogółu. Struktura wieku ankietowanych została przedstawiona na rycinie 1.

Ryc. 1. Struktura wieku badanych

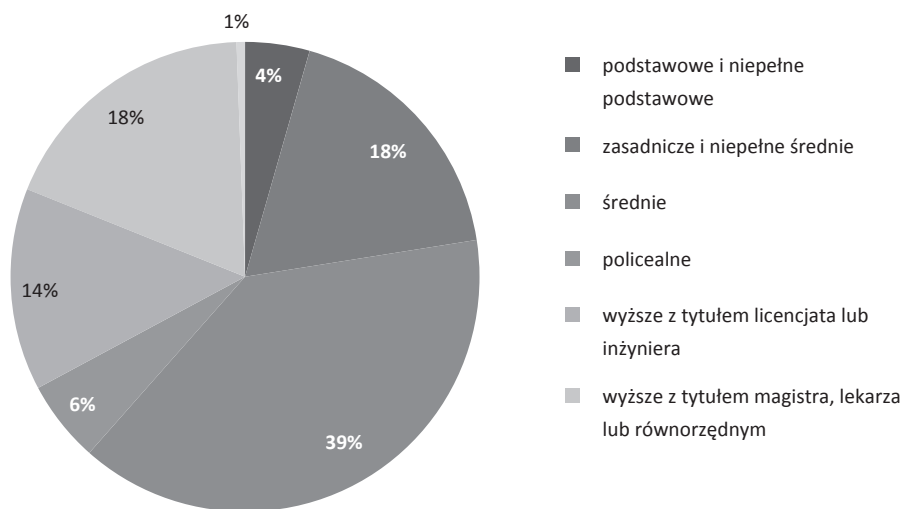
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Najliczniejszą grupę wiekową stanowili radni z przedziału wiekowego 45–54 lata – prawie 40% badanych. Ponad 70% badanych sytuowało się w grupach wiekowych powyżej 45 roku życia.

Informacje na temat wykształcenia badanych radnych zawiera na rycinie 2. Najliczniejszą grupę badanych stanowili radni z wykształceniem średnim – prawie 40% badanych. Wykształcenie wyższe posiadało 32%, a podstawowe i zasadnicze łącznie 22% radnych.

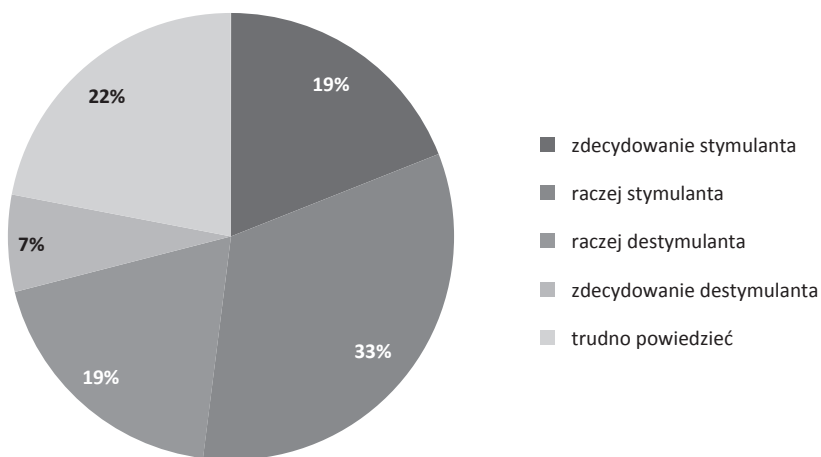
Obszary przyrodniczo cenne jako uwarunkowanie rozwoju lokalnego w opinii radnych

Opinie radnych na temat wpływu obszarów chronionych na rozwój lokalny przedstawiono na rycinie 3.

Ryc. 2. Struktura wykształcenia badanych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

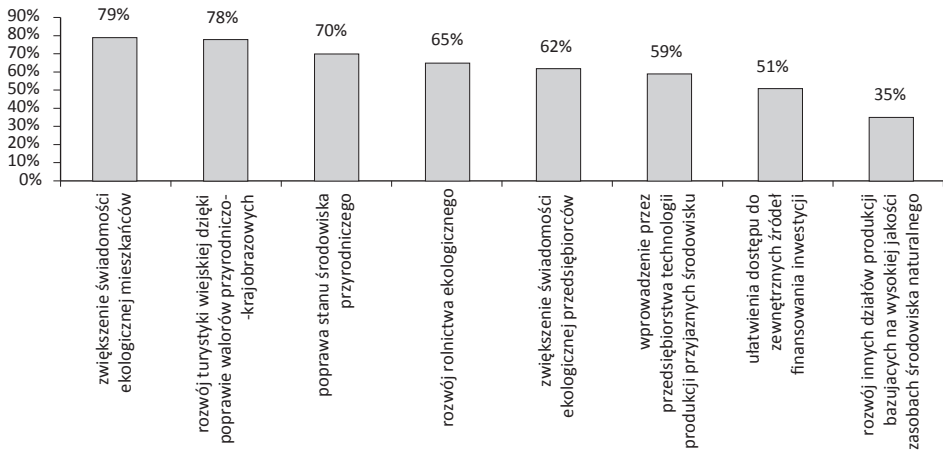

Ryc. 3. Obszary chronione jako uwarunkowanie rozwoju gminy

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Występowanie na terenie gminy obszarów chronionych może być, zdaniem radnych, zarówno stymulantą, jak i destymulantą rozwoju. Znaczna część ankietowanych (22%) nie miała w ogóle sprecyzowanego poglądu na temat powyższej kwestii. W opinii 19% badanych obecność na terenie gminy obszarów chronionych była zdecydowanie stymulantą rozwoju.

Szczegółowe informacje na temat dostrzeganych przez radnych pozytywnych efektów występowania obszarów chronionych przedstawiono na rycinie 4.

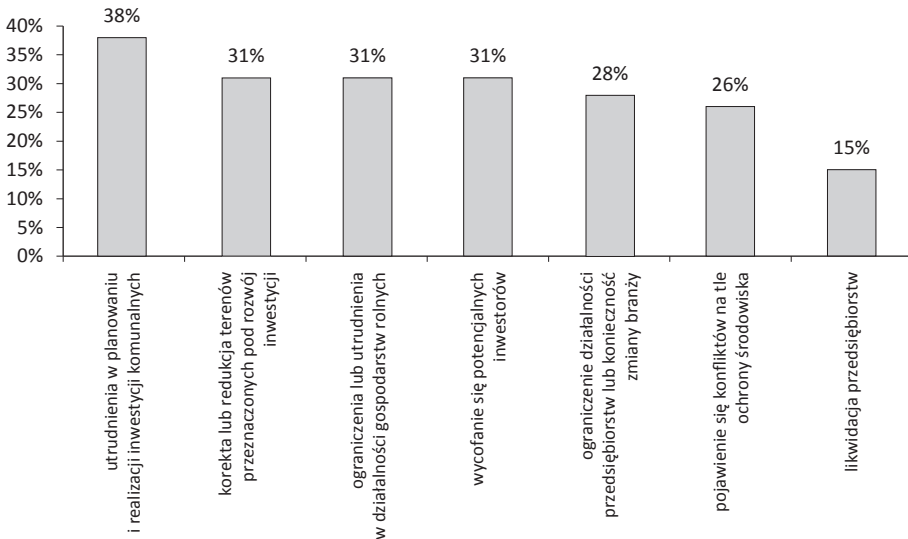

Ryc. 4. Pozytywne efekty występowania obszarów chronionych na terenie gminy

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Wśród pozytywnych efektów występowania obszarów chronionych na terenie gminy wskazywano przede wszystkim zwiększenie świadomości ekologicznej mieszkańców i przedsiębiorców, rozwój turystyki wiejskiej dzięki poprawie walorów przyrodniczo-krajobrazowych oraz poprawę stanu środowiska przyrodniczego.

Na rycinie 5 przedstawiono natomiast opinie radnych na temat negatywnych efektów występowania obszarów chronionych na terenie gminy. Wśród najczę-

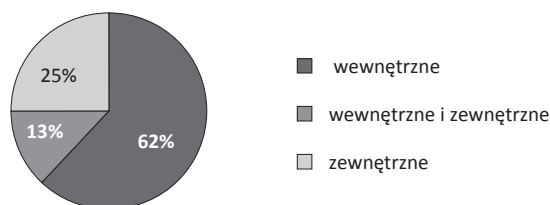
Ryc. 5. Negatywne efekty występowania obszarów chronionych na terenie gminy

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

ściej podawanych utrudnień w funkcjonowaniu i rozwoju gminy wskazywano utrudnienia w planowaniu i realizacji inwestycji komunalnych, a także ograniczenia i utrudnienia w działalności gospodarczej przedsiębiorców i rolników.

Determinanty rozwoju lokalnego w opinii radnych

Opinie radnych o źródłach (wewnętrznych bądź zewnętrznych wobec danej jednostki terytorialnej) powstawania impulsów rozwojowych (czynników i uwarunkowań) przedstawia rycina 6.

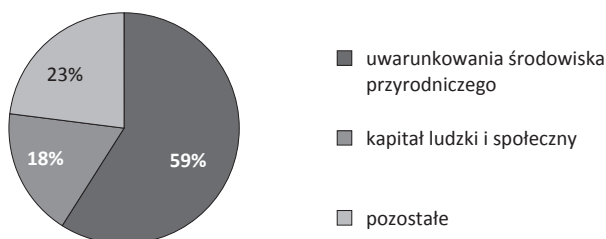
Ryc. 6. Determinanty rozwoju lokalnego w opinii radnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Większość badanych – 62% ogółu – dostrzegała czynniki i uwarunkowania rozwoju w potencjale wewnętrznym. Jedynie 13% badanych możliwości rozwoju uzależniała od korzystnego sprzężenia determinant wewnętrznych i zewnętrznych. Niepokojące jest także to, że znaczna grupa, ok. 25%, dostrzegała ogromną słabość potencjału własnego, a impulsy rozwojowe ich zdaniem to oddziaływania zewnętrzne.

Wśród determinant wewnętrznych rozwoju ankietowani wskazywali głównie uwarunkowania środowiska przyrodniczego (w tym walory krajobrazowe, dobry stan środowiska oraz bogactwo flory i fauny). Stosunkowo rzadko jako wewnętrzny czynnik rozwoju postrzegano zasoby kapitału ludzkiego i społecznego. Patrz rycina 7.

Wśród wskazań czynników dotyczących kapitału ludzkiego i społecznego podawano najczęściej: wykształcenie i przedsiębiorczość mieszkańców, dobrą współpracę pomiędzy władzami lokalnymi a przedsiębiorcami i mieszkańcami.

Ryc. 7. Wewnętrzne determinanty rozwoju lokalnego w opinii radnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Jako przykład najbardziej interesującej i optymistycznej wypowiedzi odnośnie do możliwości generowania rozwoju w oparciu o potencjał wewnętrzny można przytoczyć słowa radnego z Tomaszowa Lubelskiego:

gmina Tomaszów Lubelski nie jest bogatą gminą, ale bardzo powoli rozwija się; czynnikami, które przyczyniają się do społeczno-gospodarczego rozwoju, jest lokalna praca na rzecz lokalnej społeczności z wykorzystaniem lokalnych zasobów, stworzenie korzystnych warunków do aktywizacji społeczeństwa, uwzględnienie jakości życia, racjonalne gospodarowanie zasobami lokalnymi, wzmocnienie kapitału lokalnego.

Niepokojący jest fakt, że znaczna część ankietowanych (31%), którzy wskazywali wyłącznie zewnętrzne uwarunkowania rozwoju lokalnego, jako jedyny czynnik rozwoju postrzegała możliwość wsparcia finansowego Unii Europejskiej. Może to świadczyć o niekorzystnym oddziaływaniu środków pomocowych, przejawiającym się w „niemocy rozwojowej” i zanikaniu aktywności wewnętrznej podmiotów lokalnych.

Podsumowanie i wnioski

W świetle przeprowadzonych analiz dokumentów strategii rozwoju lokalnego oraz analizy wyników badań opinii radnych na temat postrzegania problemów zrównoważonego rozwoju oraz możliwości wdrażania rozwoju w oparciu o potencjał wewnętrzny gmin stwierdzić można, że:

- problemy rozwoju społeczno-gospodarczego, takie jak: bezrobocie, ubóstwo, emigracja młodych, trudności rozwoju kapitału społecznego, pozostają nadal ważnymi problemami zrównoważonego rozwoju;
- problem stanowi także niedostatek infrastruktury tak społecznej – zwłaszcza centrów rozwoju społecznego – jak i technicznej, w tym drogowej i kanalizacyjnej;
- w ramach grupy problemów środowiskowych bolączką jest także nadal niski poziom świadomości ekologicznej, co przejawiało się w niedostatecznej dbałości o stan środowiska, m.in. w zaśmiecaniu terenów atrakcyjnych przyrodniczo;
- w opinii badanych radnych występowanie obszarów chronionych nie było jednoznacznie determinantą rozwoju reprezentowanych przez nich gmin, tylko 19% ankietowanych oceniało je jako zdecydowaną stymulantę rozwoju, co oznacza, że obszary chronione stanowią niedostatecznie wykorzystany wewnętrzny potencjał rozwoju;
- przy spiętrzeniu wielu nadal nierozwiązanych problemów zrównoważonego rozwoju, takich chociażby jak niedostatki w zakresie infrastruktury ochrony środowiska, niedostatecznie wykorzystany potencjał gospodarczy obszarów chronionych, a także częste osłabienie „mocy rozwojowej”, towarzyszące wsparciu transferowemu z UE, trudne jest w praktyce wdrażanie rozwoju neoendogenicznego – tylko 13% badanych uzależniało możliwości rozwoju (zgodnie z założeniami koncepcji rozwoju neoendogenicznego) od korzystnego sprzężenia determinant wewnętrznych i zewnętrznych.

Literatura

- Adamowicz A., 2003, „Kształtowanie rozwoju lokalnego”, w: M. Adamowicz (red.), *Strategie rozwoju lokalnego*, t. 1: *Aspekty instytucjonalne*, Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego.
- Adamski T., 2008, „Pomiędzy zaufaniem a kontrolą – rola wiedzy lokalnej w pilotażowym programie LEDAER w Polsce”, w: H. Podedworna, P. Ruszkowski (red.), *Spoleczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja lokalna i kapitał społeczny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Adamski T., Dzwonkowska K., Górlach K., Pilachowski A., Starosta P., 2007, *Wiedza w rozwoju zrównoważonym wsi*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Barquero B., 2006, „Endogenous development: Analytical and policy issues”, w: A. Scott, G. Garofoli (red.), *The Regional Question in Economic Development*, New York–London: Routledge.
- Brol R., 1998, „Rozwój lokalny – nowa logika rozwoju gospodarczego”, w: M. Obrębalski (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, nr 785, Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
- Czaja S., Becla A., 2007, *Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania*, Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
- Czapiewski K.L., 2010, „Neoendogeniczny rozwój obszarów wiejskich na przykładzie gminy Łęczyce”, w: M. Tarkowski, J. Mazurek (red.), *Wybrane problemy rozwoju lokalnego w Polsce Północnej*, Gdańsk–Pelplin: Uniwersytet Gdański.
- Dobrzańska B.M., 2007, *Planowanie strategiczne zrównoważonego rozwoju obszarów cennych przyrodniczo*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Garofoli G., 1992, „Endogenous development and Southern Europe: An introduction”, w: G. Garofoli (red.), *Endogenous Development and Southern Europe*, Avebury: Aldershot.
- Gorzela G., 2008, „Polska lokalna 2007 – synteza”, w: G. Gorzela (red.), *Polska lokalna 2007*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Grosse T.G., 2007, „Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1, s. 27–49.
- Guzal-Dec D., 2013, „Operacjonalizacja modelu Presja–Stan–Reakcja w badaniu cenności ekologicznej gmin wiejskich na przykładzie województwa lubelskiego”, *Rocznik Ochrony Środowiska – Annual Set the Environment Protection*, t. 15, nr 3, s. 2925–2941.
- Hassink R., 2005, „How to unlock regional economies from path dependency? From learning region to learning cluster”, *European Planning Studies*, t. 13, nr 4, s. 521–535.
- Klekotko M., 2005, „Wiejskie społeczeństwo obywatelskie czy wiejskie społeczności obywatelskie? O problemach badania obywatelskości ludności wiejskiej”, w: K. Górlach, G. Foryś (red.), *W obliczu zmiany: wybrane strategie działania mieszkańców polskiej wsi*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kusterka M., 2005, „Struktury przyczynowo-skutkowe jako podstawa opracowania systemów wskaźników zrównoważonego rozwoju”, *Gospodarka a Środowisko*, nr 3, s. 92–99.
- Ray C., 1997, „Towards a theory of the dialectic of rural development”, *Sociologia Ruralis*, t. 37, nr 3, s. 345–362.

- Ray C., 1999, „Towards a meta-framework of endogenous development: Repertoires, paths, democracy and rights”, *Sociologia Ruralis*, t. 39, nr 4, 522–537.
- Ryszkowski L., 1984, „Idea rolnictwa ekologicznego – postawienie zagadnienia”, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* nr 286, s. 17–44..
- Shucksmith M., 2010, „Disintegrated rural development? Neo-endogenous rural development planning and place-shaping in diffused power context”, *Sociologia Ruralis*, t. 50, nr 1, s. 1–14.
- Słodowa-Helpa M., 2013, *Rozwój zintegrowany – warunki, wymiary, wyzwania*, Warszawa: CeDeWu.
- Sobala-Gwosdz A., 2005, *Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2014–2020, (z perspektywą do 2030 r.)*, czerwiec 2013, Lublin: Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie.
- Suchta J. (red.), 1997, *Wycena i gospodarowanie nieruchomościami na obszarach cennych ekologicznie (cennaść ekologiczna – wartość ekonomiczna)*, Olsztyn–Zielona Góra: Zachodnie Centrum Organizacji.
- Sztando A., 2007, „Progospodarczy obszar komunalnej działalności gospodarczej”, w: D. Strahl (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 1161, Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.